

ФОРМИ ІСНУВАННЯ МОВИ В СУСПІЛЬСТВІ

УДК 81'373.45:81'276.3-027.553=161.2"192/193"

ФУНКЦІЇ ЗАПОЗИЧЕНЬ У СІМЕЙНОМУ СПІЛКУВАННІ УКРАЇНОМОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ

Флорій Бацевич, Вікторія Чернуха

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна
florij@in.lviv.ua*

*Черкаська спеціалізована школа № 3,
вул. Байди Вишневецького, 50, Черкаси, 19601, Україна
vita@chercasy.ua .*

У статті розглядається роль запозичень у мовленнєвій поведінці носія української лінгвокультури старшого покоління, комунікативні стереотипи якого формувались в 20–30-х роках минулого століття під впливом українського, польського і єврейського мовного оточення. Проаналізовані семантичні класи і основні комунікативні функції гебраїзмів, германізмів і русизмів в ідіостилі україномовного сімейного спілкування мовної особистості.

Ключові слова: сімейне спілкування, мовна особистість, германізми, гебраїзми, русизми, тональність спілкування, реєстр спілкування.

Вивчення особливостей мовлення сім'ї як неформальної, первинної і референтної групи людей [4: 80] – одна з актуальних проблем сучасних соціолінгвістики, теорії та практики мовленнєвої діяльності, комунікативної лінгвістики, лінгвістичної прагматики та деяких інших напрямів науки про мову. Саме в сім'ї, на думку Л.П. Крисіна, «складаються такі форми мовлення, які дозволяють говорити про специфіку мовленнєвої поведінки людини у випадку внутрішньогрупового спілкування, на противагу її ж поведінці поза групою: спільність мовних засобів і схожість правил їх використання, які характеризують членів даної групи, перевага певних мовленнєвих шаблонів, певна конформність мовленнєвої поведінки, тобто слідування тим його нормам, які прийняті в даній групі й можуть не сприйматися в інших соціальних спільнотах» [4: 80].

Як новий об'єкт соціолінгвістичного аналізу сімейне мовлення досліджується в кількох аспектах, які можна окреслити як власне мовний і комунікативний (див., наприклад: [2–9] та інші (див. огляд літератури в: [1; 2]). Попри певні зрушення у вивченні низки аспектів впливу етнічних і соціокультурних чинників на мовлення окремих людей і груп людей, малодослідженою залишається проблема формування специфіки мовленнєвої поведінки особистостей (перш за все лідерів) у малих соціальних групах, зокрема у представників різних поколінь однієї сім'ї. Пропонована стаття має за мету класифікацію номінативних та встановлення основних комунікативних (прагматичних за своєю сутністю) функцій, які виконують запозичення (в даному випадку гебраїзми, германізми і русизми) в домашньому

побутовому мовленні однієї респондентки – жительки смт. Летичева Хмельницької області, польки за національністю Бацевич (Загорської) Болеслави Олександрівни (1922–2007), яка формувалась і виявила себе в зрілому віці як неповторна мовна особистість в етнокультурному оточенні українців, поляків, євреїв, а також російськомовних впливів засобів масової інформації повоєнного часу. Будучи очевидцем мовлення респондентки в сім'ї, автор статті може стверджувати, що п. Болеслава була в ній мовним лідером з усіма виявами цього соціолінгвістичного і комунікативного поняття (див. Детальніше: [4: 81–82]).

У дитинстві та юності в сім'ї респондентки використовувалась переважно польська мова, поза межами сім'ї – виключно українська. Навчаючись у школі з українською мовою викладання, п. Болеслава активно спілкувалась з дітьми українських, польських та єврейських сімей, яких у Летичеві у 30- початку 40-х років минулого століття була, практично, однакова кількість. До народження дітей, працюючи вчителькою початкових класів, нормами української літературної мови володіла достатньо повно. У низці випадків сімейного мовлення використовувала гебраїзми, германізми, полонізми і русизми, а також діалектні слова і вирази, притаманні подільським говіркам української мови. У зрілому віці, спілкуючись із членами сім'ї виключно українською мовою, вживала певну кількість запозичень. Спостереження свідчать, що ці запозичені слова, фразеологізми і окремі вирази виконували в мовленні респондентки різні номінативні й комунікативні функції залежно від їх місця в ідіолексиконі, а також від ролі у формуванні стратегій і тактик сімейного спілкування.

Типологія і функції гебраїзмів

На противагу діалектним словам і виразам української мови, а також низці лексичних елементів польської мови, які респондентка вживала у спонтанному мовленні автоматично, лексичні й фразеологічні гебраїзми (переважно з мови ідиш) вона вживала усвідомлено, умисно, з певною прагматичною метою, досить часто в граматичному оформленні української мови. Основна стилістико-прагматична функція таких уживань – створення жартівливої тональності мовлення з елементами мовної гри. При цьому важливо зазначити, що вживання гебраїзмів здійснювалося, так би мовити, «під радикалом» імпліцитних пресупозицій аксіологічного характеру, сформованих під впливом слов'янської (зокрема української та польської) етнолінгвокультури, де ці слова і вирази поставали як «смішні», «дивні», тобто чужі. Досить часто з жартівливою метою запозичені слова переінакшувались, деформувались за зразком українського словотворення.

Найбільш комунікативно активними у мовленні п. Болеслави були гебраїзми таких тематичних груп:

1. Назви людей та їх оцінка. Усі без винятку гебраїзми цієї групи уживались респонденткою з метою жартівливої пейоративної оцінки людей за низкою ознак:

а) щодо невідомої людини в цілому, яка справляє загальне негативне враження: *Що то за фуцим (поцмейер, поцмайорський, швонц, швонц на кобилі) пішов? Якась пірга (піргалеска) йде до нас;*

б) за виявом нерозумності, недалекості, недоречності вчинків дорослої людини: *Це якийсь мішігін (мішігась, коп мішігін, пришіміргуватий) чоловік;*

в) щодо способу поведінки людини: *пуриц (надута, пихата людина). Уживалось у такому контексті також уже згадуване слово фуцим: Цей твій новий знайомий такий пуриц, як кажуть росіяни себе на уме; Цей панок такий собі фуцим гордий і самозакоханий;*

г) стосовно злої, нерозважливої, нетерпимої до інших людини: *Це якийсь гершун (гершенюньо)*;

г) щодо зовнішнього вигляду товстої, неохайної жінки: *Наша нова сусідка, що купила хату в Лічманів, товста, неповоротка, одним словом – рохля*;

д) щодо способу поведінки хтивих чоловіків, що впадають за жінками: *Цей Валосік виявився добрим піргачем*.

е) про хитру людину: *Купив нову машину, а бідкався, що бідний. Він добрий клігер Мойші*;

є) про матір великої єврейської сім'ї: *матухес*.

2. Назви частин тіла. Найпопулярнішими гебраїзмами цієї тематичної групи були *пірга, тухес, швонц, поц, медибейцили* (найчастіше у виразі *Не мороч мені медибейцили* або *Не крути мені медибейцили*) та їхні українізовані похідні. При уживанні подібних слів і виразів помітна тенденція заміни українських назв сороміцьких частин тіла людини гебраїзмами. Як і в попередніх випадках можна говорити про прагматичну функцію заміни екзотизмами прямих назв, які викликають почуття психологічної незручності у поєднанні з функцією жарту. Як зазначають дослідники, подібні слова, вжиті стосовно людини, втрачають своє пряме значення, зберігаючи лише функцію конотативів. Із значної кількості функцій інвективи цей спосіб уживання реалізує лише одну – жартівливу [10: 28].

3. Оцінка чогось. За винятком слів *цимис* та *енцимпікес* як загальної позитивної оцінки чогось смачного, всі інші гебраїзми уживались з метою негативної оцінки:

а) відсутності порядку (з позицій мовця) і чисельності дітей в єврейських сім'ях 30-тих років минулого століття: *рейвах, ковче, кодло*;

б) чогось невартого уваги: *холоймис, ейсифус; великий вейтик!*

в) несмачного: *бишес, дрек*;

г) осаду у вині, наливці: *фус*;

г) спотворена жартівлива назва фізіологічного процесу опорожнення: *обемкакіс*.

4. Власні імена людей. Єврейські імена, які для вуха п. Болеслави звучали як «дивні», «незвичні» тощо, використовувалися з метою жартівливого вираження оцінки когось або чогось. Серед цих імен найчастіше вживались *Герико, Мойші* і *Сруль*. Крім того, ім'я *Герико* з обігруванням фонетичної схожості з назвою *горицьк* використовувалось з метою жартівливої назви нічного горщика: *Подай мені герико*.

5. Жартівливі вирази. В побутовому мовленні з використанням українського мовного коду з метою створення жартівливої тональності спілкування з дітьми та онуками респондента вживала наступні гебраїзми:

а) запитальні слова-речення: *Варум? Вус?*

б) вигуки: *Вей змір! Вай мір! Гвалт! Гевулт! Вузвисти, не можу вгризти!*

в) відмови: *Не мороч мені медибейцили! Не мороч мені тухес!*

г) накази: *шпіль Мойші* (роби щось швидко);

г) вислови жартівливо-негативної прагматики: *вितворяти ферцемфідели* (робити щось недоречно-смішне), *махендрапес* (утікати).

6. Пародіювання єврейської вимови. Це пародіювання могло стосуватися:

а) вимови євреями слів слов'янського походження: *момили-тотили, момені-тотені, момзили, кельбіс*;

б) спотворення форм українських та російських слів, вставлення в російські граматичні конструкції гебраїзмів: *Хопен дрек поперек; Оба цвая хараши! Я тебя*

ждала-ждала, варум ты не пришел? Ельбис-Бельбис, на тю кельбис! (до собаки), *тріньки восер* (пити воду), *хопен де фиш* (ловити рибу);

в) «смішне» слівце, яке запам'яталося п. Болеславі зі шкільних років: *зугминдер* (підкажи мені).

Германізми та їх функції

Контакти Болеслави Олександрівни з носіями німецької мови були короткотривалими: з моменту окупації Летичева німецько-фашистськими військами у липні 1941 року до його визволення в березні 1944 року.

Можна твердити, що в ідіомовленні респондентки органічно ввійшло лише декілька слів із німецької мови на позначення:

1. Тварин: *фірга* – ‘кобила’.

2. Людей: *фірга* – у переносному значенні ‘молода, енергійна жінка спортивної статури’; українізований жаргівливий вираз *фріц майорский* – ‘незнайомий чоловік, що дивно себе поводить’; *рихтик, бути як рихтик* – ‘дуже схожий на когось, перш за все на батьків (про дитину)’.

3. Низка слів німецького походження, що позначають речі побутової сфери використання. Серед них були як давно запозичені номінативні елементи, які вживаються в сучасній українській літературній мові: *ляда, фрамуга, люфт, катрага, кагла, ринва* та інші, а також спотворені слова німецького походження: *фармуга* (процес метатези: із *фрамуга*), *шуфля* (літературне *шухля*). Слово німецького походження *кандьор* уживалося в розширеному значенні ‘нашвидкоруч приготовлена несмачна перша страва’.

4. Слова оцінної семантики на позначення чогось негативного. При цьому в устах респонденти часто ці слова отримували розширене значення стосовно мовиджерела: *ганч* – ‘недолік у чомусь’, *дрек* – ‘щось непотрібне, погане за своєю суттю’, *фанаберії* – ‘неприпустима з позицій норм поведінка людини’ (найчастіше у виразах: *все це дурні фанаберії, не роби фанаберії*).

5. Жаргівлива «німецькоподібна» назва цукру у випадку звертання до дітей: *бери цукермейстер*.

6. Жаргівливе висловлення з семантикою нерозуміння *вас іздас?*, яке могло приймати форму *вас іздас кислий квас?*

7. Згадуючи часи окупації Летичева німецько-фашистськими військами, розповідала історії з використанням непристойних слів, які вживали солдати вермахту. Найчастіше це було слово *шайзе*.

Русизми та їх функції

Навчаючись у 30-х роках минулого століття в середній школі, а пізніше в Кам'янець-Подільському педагогічному технікумі, поряд з українською п. Болеслава вивчала російську мову і літературу. Шкільну програму з російської літератури знала добре, часто цитувала вірші О. Пушкіна, М. Некрасова, М. Кольцова, І. Крилова та інших поетів. Любила читати і перечитувати «Анну Кареніну» Л. Толстого. Сучасну їй російську літературу не знала і не читала. Згадуючи важке, наповнене нестатками дитинство, могла досить іронічно цитувати слова відомої пісні «*Хорошо в стране Советской жить/Красный галстук на груди носить*». Знала деякі пісні з популярних радянських фільмів. Досить непогано спілкувалась російською мовою у випадках необхідності (поїздки до Києва, спілкування з російськомовними адресатами тощо).

У зрілому віці в ідіолексиконі п. Болеслави траплялася незначна кількість русизмів, які можна класифікувати за функціями в ідіолексиконі респондентки:

1. Слова, які вживались автоматично, тобто як власне номінатами, що першими згадуються у конкретних ситуаціях спонтанного мовлення. Серед таких слів були:

а) назви деяких предметів побуту: *йожик* (щітка для чищення посуду), *пільонкі, полівалка, стопочка*;

б) окремі назви із тематичної групи „одежа і взуття”: *балетки, більйо, бобочка, парусінки, телогрейка*;

в) назви дій, процесів, станів, відношень: *гладити* ‘прасувати’, *головомойка* (жартівливе позначення процесу миття голови), *канітєліти, курсіровати, лупашити, свербьож напав*;

г) оцінка когось або чогось: а) людей: *жізнений, нежізнений*; б) не людей: *канітєль, вкусотіца, вонице, жідєнькій, жідєнькіє помийки, сечка* ‘дрібне, сухе, несмачне’;

г) назви харчових продуктів та виробів з них: *хрустіки*;

д) назви деяких речовин: *газірована вода, спіральне мило, спіральний порошок*;

е) окремі вирази, створені за зразком російських: *под чістюю* (з’їсти все под чістюю); *вигребти все под чістюю* тощо).

2. Слова і вирази, які в основному вживались з метою створення невимушеної атмосфери спілкування з дітьми та онуками, формування жартівливої тональності в сімейному спілкуванні. З цією метою вживались слова і словосполучення: *гадось в итанішках* для позначення чогось непримного, *головомойка* ‘миття голови дітям’, *лансердак, стібрить, стілібонить, сракобітіє* (*Зараз буде виліке сракобітіє*). З цією ж комунікативною метою вживалась низка висловлень: *Держі фасон! Друг любезний, Каранет мой Бедний, Причем тут старіє калоши? Харош петушок* та деякі інші. Виділимо також жартівливе звертання до сина – батька двох дітей: *папєчко*. З серйозною тональністю вживались висловлення: *Боже упасі! Як міленькій* (*Зробиши це як міленькій!*), *Как ні в чьом не бивало*, звертання до собаки: *Шарік, Шаргелло*.

У цілому ж русизми займали незначне місце в ідіолексиконі п. Болєслави, оцінювались як „нормальні” слова, тобто не мали статусу екзотизмів, носіїв „чужої” семантики та прагматики.

Підсумовуючи, зазначимо, що запозичення в ідіостилі й, відповідно, мовленні представниці старшого покоління однієї подільської сім’ї, формування лексичного рівня мовного коду якої відбувалося в 20-х – 30-х роках минулого століття в умовах активного українсько-польсько-єврейського етнічного оточення, виконують специфічну стилістико-прагматичну функцію. Останню можна окреслити як створення жартівливої тональності соціально рівного сімейного спілкування представника старшого покоління з опертям на пресупозицію «смішного чужого» в контексті «свого звичного і правильного». Подібні слова і вирази в аспекті саме такого спілкування – типові конотатами, позбавлені, фактично, основного лексичного значення, яке вони мають в мові-джерелі. В основі такого типу реєстру і тональності спілкування лежить універсальна етносоціомовна пресупозиція «свій – звичний, правильний»; «чужий – дивний, неправильний». Дослідження специфіки мови сім’ї, особливостей мовлення старшого покоління – актуальна проблема сучасної функціонально-комунікативної, антропо- і культурнозорієнтованої лінгвістики.

1. Байкулова А. Н. Речевое общение в семье : автореф. дис. канд. филол. наук / А. Н. Байкулова. – Саратов, 2006. – 20 с.
2. Бігарі А. А. Дискурс сучасної англійської мови : автореф. дис. канд. филол. наук / А. А. Бігарі. – К., 2006. – 21 с.
3. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность: [монографія] / Ю. Н. Караулов. – М. : Наука, 1987. – 264 с.
4. Крысин Л. П. О речевом поведении человека в малых социальных общностях (постановка вопроса) / Л. П. Крысин // Язык и личность. – М. : Наука, 1989. – С. 78–86.
5. Кукушкина Е. Ю. «Домашний язык» в семье / Е. Ю. Кукушкина // Язык и личность. – М. : Наука, 1989. – С. 96–100.
6. Капанадзе Л. А. Семейный диалог и семейные номинации / Л. А. Капанадзе // Язык и личность. – М. : Наука, 1989. – С. 100–105.
7. Руда О. Батьки та діти: стратегії і тактики в міжпоколінній комунікації / О. Руда // Мова і суспільство. Вип. 2. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2011. – С. 151–156.
8. Семенюк А. Гендерні та вікові особливості кооперативної мовленнєвої взаємодії в сімейному дискурсі (на матеріалі сучасної англійської мови): автореф. дис. ... канд. филол. наук / А. Семенюк. – Донецьк, 2007. – 16 с.
9. Трушко О. Комунікація Батьки–Діти у сім'ях з різним соціальним статусом / О. Трушко // Мова і суспільство. Вип. 3. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2012. – С. 315–320.
10. Форманова С. Інвективи в українській мові: [монографія] / С. В. Форманова – К. : Видавничий дім Дмитра Бурого, 2012. – 336 с.

FUNCTIONS OF BORROWINGS IN FAMILY COMMUNICATION OF A UKRAINIAN SPEAKING PERSONALITY

Florij Batsevich, Victoria Chernukha

*Ivan Franko National University in Lviv
vul. Universytetska 1, Lviv, 79000, Ukraine.
florij@in.lviv.ua*

*Cherkassy Specialized School №3,
vul. Baidy Vyshnevetskoho 50, Cherkassy, 19601, Ukraine.
vita@chercasy.ua*

The article analyses the role of borrowings in speech behavior of a senior bearer of the Ukrainian lingual culture, whose communicative stereotypes formed in the 20s-30s of the previous century under the influence of the Ukrainian, Polish and Hebrew language environment. Semantic classes and basic communicative functions of Hebrew, German and Russian borrowings in ideostyle within family communication are studied.

Key words: ideostyle, family communication, language personality, Hebrew borrowings, German borrowings, Russian borrowings, style of communication, register of communication.

ФУНКЦИИ ЗАИМСТВОВАНИЙ В СЕМЕЙНОМ ОБЩЕНИИ УКРАИНОЯЗЫЧНОЙ ЛИЧНОСТИ

Флорій Бацевич, Вікторія Чернуха

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко
ул. Университетская, 1, Львов, 79000, Украина
florij@in.lviv.ua*

---

*Черкасская специализированная школа № 3,
ул.Байды Вишневецкого, 50, Черкасы, 19601, Украина
vita@chercasy.ua.*

В статье рассматривается роль заимствований в речевом поведении носителя украинской лингвокультуры старшего поколения, коммуникативные стереотипы которого формировались в 20–30-х годах прошлого века под влиянием украинского, польского и еврейского языкового окружения. Проанализированы семантические классы и основные коммуникативные функции гебраизмов, германизмов и русизмов в идиостиле украиноязычного семейного общения языковой личности.

Ключевые слова: заимствования, идиостиль, семейное общение, языковая личность, германизмы, гебраизмы, русизмы, тональность общения, регистр общения.

Стаття надійшла до редколегії 3.09.2013

Прийнята до друку 5.11.2013